

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

“KRİMİNALİSTİKA” KAFEDRASİ

KRİMİNALİSTİKA FƏNNİ ÜZRƏ KURSANTLAR ÜÇÜN

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU №27. KİBERCİNAYƏTLƏRİN ARAŞDIRMA METODİKASI.

Tərtib etdi: «Kriminalistika» kafedrasının
müəllimi, polis polkovnik-leytenantı ***Rasim İsaqov***

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.
Protokol № 3. “ 25 dekabr” 2012-ci il

BAKİ 2012

MÖVZU № 27. KIBERCINAYƏTLƏRİN ARAŞDIRILMA METODİKASI.

GİRİŞ:

1. Cinayətlərin açılması və istintaqında müasir kompyuter texnologiyasında istifadənin əsas istiqamətləri.
2. Kibercinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.
3. Tipik kriminalistik şəraitlər və fərziyyələr. İlkin və sonrakı mərhələlərdə ibtidai araşdırmanın taktiki xüsusiyyətləri.

NƏTİCƏ

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının CM. mad. 186.2.2, 214.1, 220.1, 222-225.
2. Azərbaycan Respublikasının CPM. XIV-XVI, XXV, XXXVI fəsilər.
3. Cavadov F.M., Abdullayev Y.S. Kompyuter informasiyası sahəsində cinayətlərlə mübarizə təcrübəsindən. Hüquqi dövlət və qanun curnalı, №7-8, Bakı, 2000.
4. Müəlliflər kollektivi. Kriminalistik metodika. Dərs vəsaiti, Bakı, 2010, XVI fəsil.
5. K.Q. Sarıcalinskaya. «Kriminalistika». Dərslik, Bakı, 1999.
6. Ş.Ş. Abdurahmanov. Kompüter informasiyası sahəsində törədilən cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası. Qanun curnalı, №2. 2009.
7. Kriminalistika. Uçebnik dlya yuridicheskix vuzov (rod.red. N.P. Yablokova. M. 1985.
8. İ. Süleymanov i dr. «Kriminalistika», Bakı-2000.
9. Vexov V.B. «Kompyuterniye prestupleniya: sposobi soverşeniya i rakkritiya, M, 1996.
10. Krilov. V. V. «Rassledovaniye prestupleniy v sfere informasii». M, 1998.

G İ R İ Ş

Cinayətkarlığın getdikcə daha çox mütəşəkkil xarakter və peşəkar istiqamət aldığı, cinayətlərin yeni-yeni növ və formalarının (raket ,narkobiznes,terrorizim,kompyuter cinayətləri və s.) yarandığı, «ənənəvi» cinayətlərin –oğurluq, quldurluq,soyğunçuluq, qəsdən adamöldürmə hallarının artdığı bir şəraitdə hüquq-mühafizə orqanlarının işinin, ekspert-kriminalistik tədqiqatların, cinayətlərin istintaqı ilə bağlı hərəkətlərin optimal təşkili, planlaşdırılması və idarə olunması mexanizmlərinin elmi-texniki tədqiqinin (ETT)nailiyyətlərinə (kibernetika,informasiya nəzəriyyəsi, kompyuterlər) əsaslanan metod və üsullar əsasında qurulması, yeni baxışların və yanaşma tərzlərinin formalaşması və cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsində həyata keçirilməsi son dərəcə mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dövrdə məhkəmə ekspertizasının (ME) kriminalistikanın bir çox sahələrində elmi informasiyanın həcmi o qədər böyükdür ki, ekspert-kriminalistlər, müstəntiqlər mürəkkəb cinayət işlərinin istintaqı zamanı tədqiqat vaxtının demək olar ki, əksər qismini ədəbiyyatın, maddi-sübutu və zəruri informasiyanın axtarışına sərf edirlər. Bu vəziyyətdən çıxış yolu istintaq təcrübəsində məhkəmə-ekspert icraatı prosesində ETT-nin nailiyyətlərindən geniş istifadə etmək, riyaziyyat və xüsusən də kompyuter texnikasını geniş tətbiq etməkdir. 70-ci illərdə böyük sürətlə və yaddaşa malik, informasiyanın qəbulu, toplanması,işlənməsi və qorunub saxlanması proseslərini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdıran fərdi kompyuterlərin yaradılması və sonradan onların istehsalının sürətlə artması, nəinki texnikanın, həm də insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində prinsipcə yeni imkanlar açmışdır.

İlk fərdi kompyuter konstruksiyası ideyasının müəlliflərindən biri sayılan Alan Key EHM-nin bu növünü ünsiyyət vasitəsi adlandırır.

Kibernetikanın, onun metod və vasitələrinin hüquq-mühafizə orqanlarının təcrübi fəaliyyətində tətbiqi müasir həyatın tələbi,hüquq elmi və təcrübəsinin aktual məsələsidir. Bu tədqiqat istiqaməti qısa vaxt ərzində öz həyatimeyini, nəzəri məhsuldarlığını və təcrübi perspektivliyini göstərmişdir. Kibernetikanın hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində istifadə imkanlarına şübhə ilə yanaşmaq və imkansızlıq dövrü artıq keçmişdir.

Kompyuterlərin istintaq təcrübəsinə, ayrı-ayrı cinayətlərin təhqiqatı prosesinə tətbiqi müstəntiqlər, əməliyyat işçiləri və ekspert-kriminalistlər qarşısında böyük imkanlar açır.

Hazırkı mühazirəmizdə biz HMO üçün cinayətkarlığa qarşı mübarizədə kompyuter texnoloqiyasının açdığı imkanlardan və kompyuter informasiyası sahəsində cinayətlərin araşdırılması metodikasından söhbət açacağıq.

SUAL № 1. CİNAYƏTLƏRİN AÇILMASI VƏ İSTİNTAQINDA MÜASİR KOMPYUTER TEXNOLOQİYASINDA İSTİFADƏNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.

«Cinayətlərin açılması və istintaqında universal proqram və vasitələrin tətbiqi».

Cinayətlərin açılması və istintaqında hüquq-mühafizə orqanlarının işinin effektivliyinin yüksəlməsi, yeni müasir texnologiyaların, ilk növbədə fərdi kompyuterlərin kriminalistika elminə inteqrasiyası olmadan hazırki dövrdə mümkün deyil.

Həç də öz funksional imkanlarına görə «böyük» və «kiçik» IBM-dən (EHM)-dan qeri qalmayan fərdi personal kompyuterlər birn sıra müəyyən üstünlüklərə malikdirlər; nisbətən qiymətin aşağı olması, yüksək etibarlıq dərəcəsi, kompaktlıq və ekspertdən qənaətlilik istifadəsi onların hər bir iş yerində tətbiqinə həm də lokal informasiyalı naqillərə qoşulmasını və yaxud «böyük» və «kiçik» EBM-lərin terminalı qismində çıxış etməyə imkan verir.

İnformasiya mübadiləsinin rahatlığı DİO üçün IBM firmasının kompyuterləri ilə uyğun eyni tipli kompyuterlərlə təmin edilir.

Cinayətlərin açılması və istintaqında həm universal, həm də xüsusi proqramlı təminat istifadə edilə bilər. Ümumi təyinatlı universal proqramlar nəinki əmək istehsalını və cinayətlərin açılması və istintaqında işin keyfiyyətini yüksəldir, həm də keyfiyyətə onu yeni pillələrə qaldırır.

Onlara aiddirlər: tekst hazırlama sistemləri, tekst prosessorları, hansılar ki, sənədlərin redaksiya olunması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Belə sistemlərin diapazonları çox genişdir. Belə ki, ən sadə ekran redaktorlarında çətin mətn prosessorlarındakı istifadəçiyə müxtəlif intellektual xidmətləri təqdim edir. Bunlardan ən geniş yayılmış Leksikon, Misrosoft word, Chiwrite və digər proqramlar təşkil edir. Praktiki olaraq, əvvəl makinada yazılan hər hansı bir sənəd mətn redaktorunun köməyi ilə əvvəlcə ekranın monitorunda əmələ gəlir, sonra isə çap edilir. Yazı makinasından fərqli olaraq kompyuterdə tekst kateqoriyasının araşdırılması nəinki, tez və keyfiyyətli yerinə yetirilir. Hətta hazır mətnləri redaktə eləməyi, mövcud olan fraqmentlərdən sənədləri yenidən tərtib etməsinə, xüsusi «açar» sözləri köməyi ilə mətnə tez bir zamanda lazım olan fəsili tapmağa, mətnə qrafik informasiyanı daxil etməyə və digərlərini həyata keçirməyə imkan verir. İdarəetmənin məlumat bazası ilə bircə universal proqramlar, eyni tipli informasiyanın, onun

sistemləşdirilməsini və lazım olan əlamətlər üzrə seçilməsini böyük kəmiyyət göstəricilərinin araşdırılmasını həyata keçirir. Məlumat bazasına sadə misal olaraq avtomatlaşdırılmış qeydiyyat kitabçasını və yaxud, kartotekanı göstərmək olar, hansılar ki, Windows 95, Windows 97 program raketlərinin köməyi ilə əmələ gətirilir və əməliyyat sistemi bazasında işləyir. Seçilmiş və yaxud, yeni tərtib kartoçkalı (və ya qeydiyyat kitabçasının rublikalarını) oxumaq, ləğv etmək, həmçinin, onlara əlavə informasiya daxil etmək mümkündür. Onlar hər hansı bir əlamətlərinə görə yerləşdirilir. Məsələn: «Açar» sözlərinə görə, tarixə görə, əlifba hərflərinə görə və s. Beləliklə, məsələn: avtomatlaşdırılmış iş qrafiki təşkil edirlər və müəyyən müddət ərzində nəzərdə tutulmuş iş bərədə məlumatları əldə edirlər. Elektron gədvəl-bu yaçekaoarına (hüceyrlərinə) nəinki mətn simvollarına, hətta, riyaziformallarına daxil edilməsi mümkün olan elektron blokandır və burada hesablamalar avtomatik olaraq həyata keçirilir. Xüsusən bu maliyyə sənədlərinin dəqiq doldurulması və yoxlanılmasında zəruridir və yaxud əldə edilmiş məlumat əsasında konkret cinayətin təhqiqatında qərarların qəbul edilməsi, bilik və bacarıqların formalardırılması üçün nəzərdə tutulmuş «Mirac» tipli və digərlərini göstərmək olar. Elektron cədvələ çıxış məlumatlarını daxil etmək daha asan və tez başa gəlir, nəinki bunları kağız üzərində etmək.

b). «Uçotların avtomatlaşdırılması».

Xüsusiləşdirilmiş programlar hər şeydən əvvəl uçotların avtomatlaşdırılması üçün təyin edilir. Belə ki, kompyuterləşdirmə əhəmiyyətli dərəcədə kriminalistik informasiya axtarış sistemlərinin effektivliyini, operativliyini artırır, onların funksional imkanlarını genişləndirir. İnformasiyanın operativ məlumat uçotları üzrə toplaması və araşdırılması bir çox MDB ölkələrində Mərkəzi İqformasiya sistemlərinin vasitəsilə həyata keçirilir. Məsələn: Rusiya DİN-in baş informasiya mərkəzində, federal kriminal informasiya bankında geniş istifadə edilir. Xüsusi təşükəli resedivistlərin mərkəzləşdirilmiş avtomatlaşdırılmış qeydiyyatın, onların bərədə informasiyanın yığılması və araşdırılması «Dosye» sisteminin köməyi ilə həyata keçirilir, hansı ki, məlumat cəhətdən mərkəzləşdirilmiş fototeka və videoteka bağlıdır. MDB ölkələrində daktiloskopik reqistrasiya sisteminin daxil edilməsi üçün PK bazası əsasında bir neçə program avtomatlaşdırılmış daktiloskativ informasiya sistemlərinin programlı texniki kompleksləri istifadə olunur. Sistemlər həmçinin imkan verir ki, ayrı-ayrı daktilokaptaların izləri daxil etmək, onlar üzrə yoxlamalar aparmaq.

ADİS-in tərcüməli istifadə edilməsi göstərir ki, hər 1000 (min) daktikokartalara və 100 (yüz) isə 20-dək cinayətin açılmasında köməklik göstərir. Avtomatlaşdırılmış informasiya axtarış sistemi tərkibində kriminal «I», hansı ki, xarici vətəndaşlar tərəfindən və Rusiya vətəndaşları tərəfindən hüquqpozmaların və cinayətlərin qeydiyyatını aparır.

Ümumiyyətlə, bunlara Aid aşağıdakı 5 sistemaltı funksiya göstərir. Rusiya ərazisində vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən və xarici vətəndaşlar tərəfindən törədilmiş inzibati hüquqpozmalar faktlar barədə informasiyanı cəmləşdirən «inzibati təcrübə», həmin şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayətlər barədə «cinayətlər», «Yol nəqliyyat hadisələri» vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin yol nəqliyyat hadisəsinin iştirakçısı kimi analitik və operativ məlumatların verilməsinə, saxlanılmasına, yığılması və araşdırılması şərait yaradır, axtarılan şəxslər barədə «Axtarış», Rusiya ərazisində cəza çəkən, həbs olan, istintaqda olan şəxslər barədə «Cəza» sistemləri fəaliyyət göstərir. Oğurlanmış qiymətli və əntiq predmetlərin qeydiyyatı «Antikvariant» sistemi tərəfindən həyata keçirilir. Axtarışda olan nəqliyyat vasitəsi «avtopoisk» və «Rozisk» sistemləri çərçivəsində aparılır. Federal kriminal informasiya bankı ilə paralel olaraq avtomatlaşdırılmış məlumat bankı universal sisteminin işlədilməsi davam edir, hansı ki, 2 səviyyədə funksiya göstərir: federal və regional. Avtomatlaşdırılmış məlumat bankı özündə aşağıdakı məlumatları daxil edir: xüsusi təhlükəli resedivlər barədə, ağır cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər barədə; açılmış cinayətlər barədə, nömrəli əşyalar barədə, antiv əşyalar barədə, odlu silah və döyüş supsatı və narkotik vasitələr barədə. Bütün bu məlumatları 4 tip informasiya axtarış kartlarında yerləşdirilir: İPK PE-qeydiyyatda olan şəxslərə, İPK NP-açılmış cinayətlərə, İPKV-əşyalara, İPKR-silahlara.

Avtomatlaşdırılmış məlumat bankı sistemi müasir informasiya texnoloqiyası əsasında məlumatların kompleks araşdırılmasına imkan yaradır. Lakin, təəssüflər olsun ki, universallıqdan irəli gələrək kriminalistik əhəmiyyətli olan informasiya məhdud və fraqmentli təqdim edilir. Bu çatışmazlıq kriminalistik informasiya sistemlərində mövcud deyil: hansı ki, nisbətən qısa dairəli vəzifələrin həllinə yönəlir, yəni onların daha dəqiq detal informasiya təşkilatı üçün. Belə sistemlərə bir sıra kriminalistik uçotlar əhatə edən, daha tez-tez rast gəlinən gilzlərin uçotları üzrə «gilza», saxta pul biletlərin uçotu aparılır. «Deviza-M» və

yaxud narkotik vasitələrə dair saxta reseptlər üzrə «Resept» sistemləri aiddir.

Belə tiplərə həmçinin çox epizodlu cinayət işləri üçün nəzərdə tutulmuş «seyf» sistemini göstərmək olar. Lakin, istintaq hərəkətləri əməliyyat-axtarış tədbirləri, ekspertiza və təhqiqatdan alınan məlumatlar № 1 informasiya kartasına salınır, sonra isə PK-rin məlumat bazasına daxil edilir, bundan sonra avtomatik olaraq cinayətlər aydınlaşdırılır. Sonra seçilmiş əməliyyat işləri diqqətlə öyrənilir və yığılmış informasiya № 2 informasiya kartasının, artıq cinayətlər seriyasına daxil edilir, necə ki, məlumat köməkçi uçotu ekşpert təhqiqatları ilə sıx bağlıdır. Onların avtomatlaşdırılması problemini nəzərdən keçirək.

v).«Ekspertiza və təhqiqatların avtomatlaşdırılması».

Hər şeydən əvvəl fiziki-kimyəvi, bioloji və digər təhqiqatların gedişatına əldə olunan nəticələr eksperimental məlumatların avtomatlaşdırılması üçün istifadə olunur. Bir çox hallarda belə avadanlıqlar professioneal kompyuter və digər vasitələr bazasında yaradılmış kompleks hesablamaları təşkil edir. Əgər əvvəllər eksperimental analizlərin nəticələri əldə diaqramm lentdə fiksə edilirdisə, müasir dövrdə informasiya bilavasitə elektron hesablama maşınlarına daxil olur, daha sonra epektogrammaların hesablanması, pik koordinatlarının, onların sahələrinin hesablanması, piklərin bölünməsi və sairə müəyyənətmələr baş verir.

Analiz üçün həmçinin, belə deyilən məlumatların daxili texnologi bankları istifadə olunur. Bu o, banklardır ki, hansı ki, spesifik fiziki-kimyəvi parametrlərin yığımlarından ibarətdir və yaxud obyektlərin spektogrammalarından ibarətdir. Beləliklə, bu üsulla analizlərin əhəmiyyəti dərəcədə vaxtın qısaltmasına, onların dəqiq və etibarlılığının artırılmasına nail olmaq mümkündür. Bu da xüsusən kəmiyyət etibarlılığı ilə sayı çox olan tədqiqatlarda vacibdir. Professional kompyuter ekspertizalarda və tədqiqatlarda istifadə edilməsinin 2-ci istiqamətini ekspertizanın konkret obyektləri üzrə yaradılmış AİPS təşkil edir. Belə halda bir neçə mövcud olan köməkçi arayış uçotlarının avtomatlaşdırılması sistemlərini göstərmək olar.

Bunlara aşağıdakılar aiddir:

«Metallı»- istifadə edilməsi sahəsində metalların və ərintilərin tərkibini göstərir; «Volokno»-tekstil ipəklərin xarakteristikasını göstərən; «Obuv»-ayaqqabı altıqlarının xarakteristikasını göstərən; «Bumaqa»-kağız materiallarının tərkibini, onların təyinatını, istehsal müəssisəsini

göstərən; «Pamada»-dodaq pamadasının tərkibini ton nömrəsini, istehsalı fabrikasını göstərən və digər bir çox sistemləri göstərmək olar.

Bütün bu sistemlər fərdi şəkildə eləcə də kompleks hesablama şəkildə qurula bilər.

3-cü istiqaməti əks etdirmə analiz sistemi təşkil edir. Bunlara diaqnostik və indentifikasiya tədqiqatları həyata keçirməyə imkan yaradan proqramlar aiddir. Məsələn: Fotorobort.

Ekspertiza və tədqiqatlarda informasiya texnologiyasının istifadə edilməsini kompleks proqramlar təşkil edir, yaxud da mövcud formulalar və alqoritmlər üzrə köməkçi hesablamaların yerinə yetirilməsinin ayrı-ayrı proqramları təşkil edir.

Köməkçi hesablamaların çox hissəsini avtotexniki, elektrotexniki, texnologiya ekspertizalarında istifadə edilməsi, daha zəruridir.

Ekspertiza və tədqiqatların informasiya avtomatlaşdırılmasının 5-ci istiqamətini ekspert məsələlərinin avtomatlaşdırılmasının kompleks araşdırılması təşkil edir. Bu sistemlər müxtəlif mürəkkəb dərəcəli ola bilərlər. Bunun üçün sadə misal kimi avtomatlaşdırılmış ekspert metodika olan «Avtoeks» kimi sistemlər təşkil olunur. Burada kompyutərə avtotexniki tədqiqatların əsas formulları daxil edilir, hansı ki, piyadaların vurulması məsələlərində istifadə olunur. Operator çıxış məlumatları daxil edir və bununla da avtomatik olaraq hesablama baş verir. Bir çox mürəkkəb insan sistemləri qərarın qəbul edilməsində dialoq rejimində işləyir. Əgər avtomatlaşdırılmış metodika bu cavabların əsasında məsələnin kateqorik həll edilməsinə imkan yaradırsa ekspert rəyi avtomatik tərtib olunur.

Əgər cavab müxtəlifdirsə, kriminalistik əhəmiyyətli cavablar ekrana çıxarılır və qərarı ekspert öz daxili inamı əsasında qəbul edir.

Mövcud sistemlərə aşağıdakılar aiddir:

Soyuq silahın ekspertizasında «kortik», yanğın texniki ekspertizasında «Evrika», ballistikada «Baleks», narkotik vasitələrin tədqiqatında «Narkoeks»-bütün yuxarıda qeyd edilmiş proqramlar müxtəlif profili ekspert iş yerlərinin kompyuterləşdirilməsinin konstrukturaşdırılmasında istifadə olunur.

Ekspert metodikalarının təkmilləşdirilməsi sübut əhəmiyyətli olan nəticələrin etibarlılığının yüksəldilməsi gələcəkdə ekspertizaların icraatında mərhələlərlə ekspert sistemlərinə və bilik bazalarına şərait yaradır.

Cinayətlərin istintaq prosesinin avtomatlaşdırılması.

İstintaq prosesinin avtomatlaşdırılması Ən çətin məsələlərdən biridir. Ən mükəmməl belə kompyuter müstəntiqi əvəz edə bilməz. Hansı ki, «giriş» ində müxtəlif məlumatlar verilsə, «çıxışı»nda təqsiirləndirilən şəxsin soyadı və ittiham aktının mətni çap olunur. Lakin, müstəntiq tez-tez dəyişən istintaq şəraitində çoxsaylı informasiya massivini analiz edərək, onlardan kriminalistik əhəmiyyətə malik olanını seçir, baxmayaraq ki, onun adətən buna vaxtı çatmır, informasiyalaları çətinliklə əldə edir və səhvə də yol verməməlidir. Müstəntiq çox vaxtını müxtəlif prosessual və qeyri-prosessual sənədlərin tərkibinə sərf edir: protokollar, qərarlar, sorğular və s.

Qeyd edilən məsələlərin həlli üçün Rusiya Fedkrasiyasının Daxili işlər orqanlarının vahid informasiya-hesablayıcı şəbəkəsi çərçivəsində xüsusi məlumat bankı olan Rusiya İstintaq Komitəsinin İxtisaslaşdırılmış ərazi-paylayıcı avtomatlaşdırılmış sistemi yaradılmışdır.

Həmin sistem STRAS-SK (spesializovannaya territorialnorrasselennaya avtomazirovannaya sistema sledstvennoqo komiteta Rossii) adlanır.

Həmin sistem informasiya təmsinatı üç hədd ilə təmin olunur:

- RF CİN-nin istintaq Komitəsi üçün;
- DİN və DİO-nın İstintaq İdarələri və şöbələri üçün;
- Şəhər-rayon orqanlarının istintaq şöbə, bölmə və qrupları üçün.

STRAS-SK informasiya sistemi aşağıdakı makistral istiqamətdə fəaliyyət göstərən bir neçə sistemaltı informasiya cərgəsindən yaradılmışdır.

1. Kibrid intellektli «İstintaq» sistemaltı ayrı-ayrı cinayətlərin istintaq metodikasına əsaslanan və müstəntiqin cinayət işlərinin istintaqı zamanı qərarlar qəbul etməyə yardımçı olur. (Kriminalistik xarakteristika, tipik istintaq şəraiti, tipik istintaq fərziyyəsi və s.)

Həmin sistem müstəntiqin «avtomatlaşdırılmış iş yeri» kimi həyata keçirilir.

Konkret cinayət işi istintaq edilərkən kompyuterə dialoq recimində cinayətin tərkibi və törədilmə üsulu cinayətin predmeti, zərərçəkən barədə məlumatlar və s. Yerləşdirilir. Əməliyyatdan sonra ekrana: istintaqın planlaşdırılması, epizodlar və iştirakçılar üzrə qruplaşmalar, konkret istintaq hərəkətinin keçirilməsinə dair tövsiyələr çıxır . Bundan başqa sistem sənədlərin tərtibinin avtomatlaşdırılması və iş materiallarının analizini aparır, müxtəlif prosessual və digər sənədlərin, eləcə də onların fraqmentlərinin tərtib edilməsinə imkan verir-protokol,qərar, sorğu, arayış və s. İş materiallarını sistemləşdirir, iş

materiallarında epizodlar, soyadlar, «Kliçka»lar, tarixlər və s. Üzrə müqayisə və axtarışlar aparır.

2. «Nəzarət» sistemi. Bu uçot-nəzarət və müstəntiqin əlavə fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması, icraatda olan işlərə nəzarət üçün, informasiyaları və istifadəsi, «qeyd kitabçası» tərtib etmək, hansı ki, nəzarətə götürülmüş bəzi işlər üzrə istintaqın başa çatması, bəzi taktiki əməliyyatların planlaşdırılması, istintaq müddətinin işlər üzrə qurtarmasına nəzarət və s. xidmət edir.

3. «Statistika» sistemi-statik məlumatların yaradılması və analizi, cinayətlər barədə məlumatların toplanması (şəxslər, cinayətə hazırlaşanlar, onu törədənlər və cinayəti gizlədənlər, motivlər, yer, cinayəti törətməyə sərf edilən vaxt və s.) və bu məlumatlardan icmal, analitik arayış, konkret müstəntiqin işi barədə arayış və s. İstifadə olunur.

4. Hüquq məlumat sistemi, hansı ki, istintaq üzrə qüvvədə olan qanunvericilikdə hüquq və metodiki informasiya toplusu (RF qanunları, RF-nın Ali Məhkəməsinin Plenumlarının qərarları, DİN-in və Ədliyyə Nazirliyinin, Prokurorluğun, normativ aktları və s.)

5. Bəzi növ cinayət işləri üzrə mərkəzi və regional məlumat bankları (saxta pullar, pul oğurluqları və s.).

6. Əməliyyat-arayış və kriminalistik uçotlardan məlumat almaq üçün «FBKİ və RBKİ» ilə əlaqəsi olan sistemaltı.

7. Köməkçi sistemaltı-katibəlik və dəftərxanaların işlərini avtomatlaşdırmaq üçün.

Müasir kompüter texnologiyası kriminalistika fənnini ali təhsil müəssisələrində tədris etməyə, müstəntiq və əməliyyat işçilərinin ixtisaslarının artırılmasına da gözəl xidmət edir. Bu məqsədlə, bəzi istintaq hərəkətləri modelləşdirilir. Məsələn: «Hadisəyinə baxış». Zamanda proqram-trinaclar «Adamöldürmə», «Müstəntiq», «Reket» və s. Yaradılır ki, bunlar da təhsil zamanı öyrənənlərə bacarıq və vərdişlər aşılamağa kömək göstərir.

İnternetdə kriminalistika.

İnterneti başqa sözlə «informasiyanın su adlandırırırlar ki, o da insanlar arasında ünsiyyət vasitəsidir. Bu da yer kürəsinin müxtəlif nöqtələrində kompüter yaddaşında olan informasiya seli ilə qısa müddətə tanış olmağa imkan yaradır. Kriminalistika elmi də başqa elmlər və sənətlər kimi internetdən kənar qalmamışdır. Hər gün internetə yüzlərlə səhvə kriminalistika sahəsində yeni məlumatlar daxil olur.

İnternet ilk dəfə 1969-cu ildə ABŞ-da Müdafiə Nazirliyinin sərəncamında olan kompyuterlər arasında əlaqə yaratmaqla yaranmışdır. Sonralar inkişaf edərək dünyaya yayılmışdır.

İnternet bütün dünyada olan kompyuter şəbəkələrini birləşdirir. O, telefon xətti ilə informasiyanı tez, ani vaxtda yayır.

İnternetə birləşmiş kompyuter ayrılıqda sayt (Site) adlanır. Kompyuter, hansı ki, istifadə edəni internetə birləşdirilib ona «lokal sayt» deyirlər, hansı kompyuterlərə birləşdirilir ki, onlardan məlumat alınsın, onlara isə «distansiya(məsafə saytları) deyilir.

İnternetə təminat xidməti vasitəsi ilə və ya dialoq xidmət vasitəsi ilə birləşmək olar.

İnternetin ən maraqlı sahəsi «dünya qlobal nautika»dır. İnternetdə çoxlu servis sistemləri var. Onların arasında elektron poçtu, xəbərlər qruppu və s.

Kriminalistika bütün bölmələrinə dair məlumatları «Web»sahəsində almaq mümkündür. Bu sahənin digər sayılı-Leb doktor Co Devis səhifəsidir ki, burada çox maraqlı kriminalistika problemləri yerləşir. Burada hüquq təhsil ocaqları, ekspert-kriminalistlərlə məsləhətlər, kriminalistika sahəsində yeniliklər, məhkəmə-psixologiyası, məhkəmə-tibbi və psixiatriya sahəsində birliklər yerləşdirilir.

İnternetdə Web saytı yüzlərlə sahə kriminalistikanın giriş sualları yerləşdirilmişdir: onlardan: odlu silahların eyniləşdirilməsi, onların axtarılması və s. Cinayətin faktının istintaqı, hadisə yerinə baxış (sübutların yığılması,saxlanması və s.) onun modelləşdirilməsi (modelə baxıb hər kəs özü sərbəst olaraq hadisə yerinə baxış keçirə bilər), məhkəmə-tibbi terminlərdə istifadə etmək üçün daha bir sayt vardır. Digər sayt sənədlərin ekspertizasına aiddir. Yəni, bu informasiya səhifəsi sənədlərin ekspertizasında tez-tez qoyulan suallar, tipik ekspertizaların tətbiqini izah edir, yazı xətti və imzalar haqqında nəzəri biliklər verir, bəzi məlum ekspertizalardan xxxxxxxxxx göstərilir ki, onlardan istifadə edənlər bu sadə üzrə düzgün səmtləşsinlər.

Əgər biz kompyuterin istintaq təcrübəsinə, təhqiqat prosesinə tətbiqindən danışırıqsa, mütləq onun müstəntiqlər, əməliyyat işçiləri və ekspert-kriminalistlər qarşısında hansı imkanları açdığını qeyd etməliyik. Həmin imkanlar aşağıdakılardır:

- Böyük həcmdə və ixtirafi formada materialların operativ surətdə işlənilib hazırlanmasına şərait yaradır (nəticələrin dəqiqliyi, keçirilmə tezliyi, alternativ variantlar və s.);

- EHM-nin displeyinin ekranı vasitəsilə müstəntiqə məlumatların işlənilməsinin nəticələrindən asılı olaraq yekun sənədlərin və qərarların qəbulunun müxtəlif variantlarını təklif edir, Ən səmərəli yolu göstərir və seçir;

- EHM-nin çap qurğusu vasitəsilə protokolların, yekun hesabat sənədlərinin, təhqiqatın bütün keçid mərhələlərinin nəticələrinin alınması təmin edir;

- Müstəntiqin (və ya ekspert-kriminalistik) və kompyuter arasında dialoq formasında reyimli işi təmin edir;

- Təhqiqat, istintaq və ekspert məsələlərinin həlli üçün zəruri olan dolğun və operativ informasiyanın əldə olunmasına şərait yaradır;

- Qeyri-yaradıcı və mürəkkəb hesablama əməliyyatlarını EHM özü aparır, müstəntiqlərin, ekspert-kriminalistlərin əməyinin məhsuldarlığını artırır, onları yorucu və mürəkkəb hesablama əməliyyatlarından azad edir, və ya digər qərarların qəbulu sahəsində yaradıcı fəallıq diapazonunu genişləndirməyə imkan verir;

- Avtomatlaşdırılmış proqramm komplekslərinin yaradılması və onların istintaq, əməliyyat-axtarış və ekspertiza təcrübəsinə tətbiqi cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınması işinin səmərəliliyini artırır, ekspert təhqiqatlarının, istintaq eksperimentinin, hadisə yerinə baxışın və digər istintaq hərəkətlərinin daha yüksək elmi səviyyədə keçirilməsinə imkan verir;

- Yaradılmış alqoritmlərin istifadə etməklə müasir fərdi kompyuterlərin istintaqın cedişinə, ekspert icraatı prosesinə tətbiqi ilə tipik məsələlərin həlli müstəntiq və eksperti-kriminalistlərin yorucu, gərgin və zehni

Xarakter daşıyan işini xeyli yüngülləşdirir, ekspert rəylərinin, cinayətlərin istintaqı zamanı tərtib olunan prosessual sənədlərin avtomatik recimdə hazırlanmasına imkan verir.

Maraqlıdır ki, kompyuterlərin geniş tətbiqi təşkilati və texniki məsələlərdən başqa qarşıya yeni başqa problemlər də çıxarır və bu problemlərin həllinin vacibliyini gündəmə gətirir. Məsələn: kriminalistik və məhkəmə-ekspert məsələlərinin həlli zamanı kibernetikanın metod, üsul və vasitələrindən hüquqi əsasları; onlardan istifadənin xüsusi hüquqi tənzimləməyə ehtiyacının olub-olmaması, onları tətbiq edən subyektlərin kimliyi və hüquqi-prosessual statuslar və s.

Müasir dövrdə cinayətkarlıqla sturuktur və dinamikanın kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələri tələb edir ki, onunla mübarizə daha optimal təşkil

olunsun. Bu məqsədlə avtomatlaşdırılmış informasiya-soraq sistemlərinin yaradılması bu işi daha da sürətləndirir.

Avtomatlaşdırılmış informasiya - soraq sistemləri və məlumat bankları (MB) daxili işlər və prokurorluq orqanları əməkdaşlarına və müstəntiqlərə kriminalistlər bir çox məsələlər kompleksini keyfiyyətlə və operativ həll etməyə imkan verəcəkdir, Məsələn:

- Kriminoloq vəziyyətin analiz və proqnozu, cinayətlərin istintaqının planlaşdırılması (perspektiv və cari) və operativ idarə edilməsi;

- Cinayətkarlıq və hesabatın aparılması;

- Cinayətlərin törədilmə üsulu, vaxtı, yeri və digər məlumatların toplanması;

- «İsti» izlərlə cinayətlərin istintaqı və açılması (məsələn: ev oğurluqları, avtomaşınların qaçırılması və oğurlanması halında) işinin daha səmərəli təşkili;

- İstintaqın aparılmasının yeni taktiki üsullarının yaradılması;

- İtgin düşənlərin və axtarışda olan şəxslərin, oğurlanmış əmlakın, qaçırılmış və oğurlanmış avtonəqliyyatın, odlu silahın qeydiyyat və uçotu;

- Narkotiklərin istehlakı və yayılması üzrə nəzarət sistemi və s.

Cinayətlərin istintaqı prosesinin kompyuterləşdirilməsi nəticəsində aşağıdakı məqsədlər qrupunu daha səmərəli həll etmək mümkündür:

- Xüsusi proqramlar paketinin yaradılması və istifadə olunması yolu ilə istintaq və təhqiqat prosesinin avtomatlaşdırılması;

- İstintaq təqvim planlarının və şəbəkə qrafiklərinin tərtib olunması;

- Xüsusilə böyük həcmli və çoxepizodlu cinayət işləri üzrə informasiyanın toplanması və analizi;

- Cinayətlərin profilaktikası üzrə işin analizi və onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;

- Keçmiş illərin açılması cinayət işləri barədə informasiyanın toplanması və təhlili;

- Müxtəlif növ cinayətlərin təhqiqatı və istintaqı cədişində istifadə edilən prosesual sənədlərin kompyuter modellərinin yaradılması, onların avtomatlaşdırılmış şəkildə tərtib olunması;

- Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti gedişində müvafiq tədbirlərin keçirilməsi üçün zəruri olan informasiyanın işlənilməsi, həmin informasiyanın lazımı qaydada tərtib olunması (o cümlədən CPM-ə uyğun şəkildə);

- Bir qrup eyni tipli cinayət işləri üzrə təhlil edilərək hazırlanmış ümumiləşdirmələr haqqında arayış məlumatların saxlanması və istifadə olunması;

- İstintaq bölmələrinin rəhbərləri tərəfindən cinayət işlərinin istintaqının bütün mərhələlərində səmərəli nəzarətin təşkili və s.

İstintaq təcrübəsində, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində, ekspert icraatı prosesində EHM-informasiya tətbiqinin əsasını informasiya fondu təşkil etməlidir. Avtomatlaşdırılmış informasiya fondunda normativ aktlar, elmi ədəbiyyat, metodik araşdırmalar, qabaqcıl təcrübə materialları, istintaq və məhkəmə təcrübəsi, ekspetr idarələri, onların imkanları, ekspertizaların növləri, ekspertlər qarşısında qoyula bilən sualların təsnifatı və s. Haqqında məlumatlar toplanmalıdır. Bu fonda həmçinin, axtarışda olan və İtkin düşmüş şəxslər, oğurlanmış əmlak və s. Haqqında olan məlumat banklarının da daxil edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kriminalistik obyektlərin xassələri (əlamətləri) haqqında məlumatların toplanması, onların əlamətlərinin təsnifatı ilə artıq bir sıra dünya ölkələrinin kriminalistik idarələri məşğul olurlar.

Mövcud kataloq və kartotekalarda odlu silahın böyük kolleksiyaları toplanır və eyni zamanda eyniləşdirici tədqiqatları asanlaşdırmaq üçün silahların cinsi və qrup mənsubiyyət əlamətləri üzrə kartoteka yaradılır, mütəmadi olaraq dünyada istehsal olunan avtomobillərin və onların bəzi hissələrinin kataloqu yeniləşdirilir, kütləvi istehsal edilən məmulatlar üzrə kataloqlar (ayaqqabı, plastmass məmulatların, fara şüşələri və s.), həmçinin, nəqliyyat vasitələrinin şəkilləri və texniki xarakteristikaları olan perfotekalar yaradılır.

Bu avtomatlaşdırılmış məlumat banklarında patronların, ayaqqabının alt hissəsi ilə izlərin şəkillərin, nəqliyyat vasitələrinin kataloqu, karandaş və mürekkəblər, yazı makinalarının şriflləri müxtəlif firmaların istehsal etdikləri şinlərin protektorlarının şəkilləri, kataloqları vardır. EHM-in yaddaşına lak və rənglərin resepturları da daxil edilmişdir.

Bir çox mürekkəb analitik qurğuların (xromatıqraflar, spektrometrlər, spektrotometrlər, mikroanalizatorlar) EHM ilə birgə işlənməsi təmin edilmişdir. EHM-in köməyi ilə kriminalistik eyniləşdirici, diaqnostik və təsnifat məsələləri ABŞ, Türkiyə, Yaponiya, Almaniya və digər ölkələr aparılır; barmaq izlərinin konkret şəxslərə məxsusluğu müəyyən edilir, bir sıra digər obyektlərin də (məsələn; səsin spektrinə

görə onun kimə məxsus olması) eyniləşdirici məsələləri EHM-in köməyi ilə aparılır.

Beləliklə, hüquq-mühafizə orqanlarının əməliyyat-axtarış, istintaq və digər bölmələrinin işinin optimal təşkili, cinayətlərin açılması və istintaqını sürətləndirən amillərdən biri də bu işə kompyuter texnikasının tətbiqi, bu sahədə məlumat bankları formasında informasiya-məntiqi axtarış sistemlərinin yaradılmasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanları bu qəbl qeydiyyat və hesabat sisteminə, kompyuterlərdən istifadə əsasında qurulmuş MB-na kəskin ehtiyac duyurlar, çünki axtarışda olan və itkin düşən şəxslərin, qaçırılmış və oğurlanmış avtonəqliyyatın sayı cinayət statistikasına və əməliyyat-axtarış məlumatlarının göstərdiyi kimi son illərdə xeyli artmışdır.

Mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən törədilən ağır tamah-zorakı cinayətlərin artdığı bir şəraitdə bu növ cinayətlərin təhqiqat və istintaqı prosesində müasir texniki vasitələrdən istifadə etmək zərurətini yaratmışdır. Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətlə bağlı istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi xüsusi proqram komplekslərinin, informasiya-axtarış sistemlərinin yaradılması yolu ilə mümkündür. Belə proqram kompleksləri yaradılarkən mütəşəkkil cinayətkar qrupların iştirakçılarının hər biri və onlar arasında mövcud əldə və qarşılıqlı fəaliyyət haqqında məlumatlar toplusu bu sistemin məlumat bankının əsasını qoymalıdır. Cinayətkar qəsdin predmeti, obyekt, cinayətkar qəsd obyektinə daxil olma və hadisə yerin tərk etmə üsulları, törədilmə vaxtı, yeri və digər informasiya əsasında qurulan avtomatlaşdırılmış məlumat bankı son nəticədə istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə cinayətkarları müəyyən etməyə, onlar tərəfindən törədilən «silsilə» cinayətləri üzrə çıxarmağa, mütəşəkkil cinayətkar qurum fəaliyyəti coğrafiyasının müəyyən etməyə, bir qrup oxşar cinayət işlərinin istintaqı zamanı əldə edilən məlumatlardan tam həcmdə istifadə etməyə, eləcə də cinayətkarların fəaliyyəti müəyyən dərəcədə proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətlə bağlı cinayət işlərinin təhqiqat və istintaqını asanlaşdırmağa yönəlmiş müasir kompyuterlərdən istifadə etməklə yaradılan avtomatlaşdırılmış informasiya-axtarış sistemləri, proqram komplekslərinin vasitəsilə əməliyyat-axtarış baxımından maraq doğuran informasiyanın yığılması, saxlanması və təhlili ilə bağlı aşağıdakı məsələlərin həlli mümkündür:

- Müəyyən ərazidə fəaliyyət göstərən mütəşəkkil cinayətkar qrupp və təşkilatların sturukturu, say tərkibi, fəaliyyət sahəsi, Ən çox səciyyəvi olan cinayət növləri, onların törədilmə üsul və vasitələri, cinayətkar qurumun icraçıları, mühafizə qruppu üzvləri və liderlərinin xarakterik sosial, demoqrafik və digər əlamətləri və s.;

- Mütəşəkkil cinayətkar qrumlar tərəfindən törədilən ağır tamah-zorakı cinayətlərin təhqiqat və istintaqı zamanı tipik fərziyyələr, istintaq hərəkətləri və onların keçirilmə metodikası və s.

Elmi-texniki tərəqqi müasir hesablama texnikası, kompyuterlərin köməyi ilə keçirilən avtomatlaşdırılmış ekspert tədqiqatlarını real etmişdir.

Elektron hesablama texnikasından məhkəmə ekspertizasından istifadə edilməsinin və ekspert tədqiqatlarının avtomatlaşdırılmasının böyük imkanları aşağıdakı amillərlə şərtlənir:

- Eyniləşdirmə, diaqnostika və təsnifat məsələlərinin kompyuterlərin köməyi ilə həlli mümkündür;

- Ekspert tədqiqatının ayrı-ayrı hissə və mərhələlərinin «riyaziləşdirilməsi» və «avtomatlaşdırılması» mümkündür;

- EHM-dən istifadə ilə keçirilən tədqiqatların nəticələri obyektiv xarakter daşıyır;

- Gubernetik metodların tətbiqi ekspert icraatında mümkün ola bilən subyektiv amillərin təsirini aradan qaldırır;

- EHM mürəkkəb hesablama əməliyyatlarını ekspertlərə nisbətən daha yüksək keyfiyyətlə və tez həyata keçirir və s

Hal-hazırda artıq məhkəmə ekspertizasında EHM-dən istifadə sahəsində müəyyən təcrübə toplanmışdır.

Kompyuter bir sıra ekspert-kriminalistik, metodiki və təşkilatçı-idarəetmə məsələlərinin həllində geniş istifadə edilir.

Kompyuterlərin ekspert tədqiqatlarında tətbiqinin əsas istiqamətləri olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

Fiziki-kimyəvi və instrumental metodlarla (xramotaqrafiya, masspektoskopiya, rentgenospektral, rentgenofaz, atomspektral və digər analiz metodları) məhkəmə ekspertizası obyektlərinin tədqiqi zamanı alınmış eksperimental məlumatların avtomatlaşdırılmış yığımları və işlənməsi;

- Məlumatlar bankının və onlarla işləmək üçün avtomatlaşdırılmış informasiya-sorğu sistemlərinin yaradılması;

- Məlum düsturlar və alqoritmlər əsasında mürəkkəb yardımçı hesablamaların aparılması tipik ekspert məsələlərinin həlli məqsədi ilə ayrı-ayrı proqramların və ya proqram komplekslərinin yaradılması;

- Tipik ekspert rəylərinin avtomatlaşdırılmış formalaşdırılmış proqramlarının yaradılması;

- İdarəetmə məsələlərinin həlli məqsədi ilə proqram komplekslərinin yaradılması.

Məsələn; məhkəmə-xətt ekspertizasında ehtimal-statistik modelləşdirmə və kompuyuterlərin tətbiqinə əsaslanan metodikaldar sırasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

Grupp mənsubiyyəti nəzərə alınmaqla xətt əlamətləri uyğunluqlarının ehtimal-statistik qiymətləndirilməsi;

- Qarışıq (hərf və rəqəmli) yazıların eyniləşdirici tədqiqatlarında xətt əlamətləri uyğunluqlarının ehtimal qiymətləndirilməsi;

- Xəttin qəsdən dəyişdirilməsi faktının müəyyən edilməsi;

- Qəsdən dəyişdirilmiş xətlə icra olunmuş əlyazmanın icraçısının eyniləşdirilməsində xüsusi əlamətlərin müqayisəedici tədqiqatının və onun nəticələrinin qiymətləndirilməsi;

- Qısa və sadə tərkibli imzaların icraçısının müəyyənləşdirilməsi;

- Əlyazmalarının icraçısının cinsi mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsi;

- «Çap» hərflərinə oxşarlıqla icra olunmuş əlyazmanın icraçısının müəyyənləşdirilməsi;

Yol-nəqliyyat hadisələri məhkəmə ekspertizasında kompuyuterlərin və bu əsasda yaradılmış proqram komplekslərinin tətbiqi ekspertlərə istintaq və məhkəmə orqanlarının onların qarşısında qoyduqları aşağıdakı sualları həll etməyə imkan verir:

- Nəqliyyat vasitələrinin sürücünün hadisənin qarşısını almağa texniki imkan olmuşdurmu ?

- Hadisə yerində qalan tormoz yolunun uzunluğuna əsasən tormozlanmanın əvvəlində nəqliyyat vasitəsi hansı sürətlə hərəkətdə olmuşdur ?

- Sürücünün nəqliyyat vasitəsinin icazə veriləndən yüksək sürətlə idarə etməsi ilə hadisənin baş verməsi arasında səbəbli əlaqə olmuşdurmu ?

- Avtomobilin sükan, tormoz və s. Sistemlərində nasazlıqlar olmuşdurmu ? Əgər nasazlıq olmuşdursa, həmin nasazlıq ilə hadisənin baş verməsi arasında texniki səbəbli əlaqə olmuşdurmu ? Hadisə baş verməzdən əvvəl sürücünün qeyd olunan nasazlığı müəyyənləşdirməyə imkanı olmuşdurmu ?

Müasir fərdi kompuyuterlərdən istifadə əsasında ekspert tədqiqatlarının elmi-metodik, alqoritmik proqram təminatı səviyyəsinin

daha da yüksəldilməsi üçün ayrı-ayrı növ məhkəmə ekspertizalarının avtomatlaşdırılması sahəsində mövcud olan problemlərdən Ən aktualları kimi sıra ənənəvi kriminalistik ekspertizalar (ballistik, trasoloci, sənədlərin məhkəmə xəttşünaslığı) və maddə, material və məmulatların kriminalistik ekspertizası sahəsində ekspertiza obyektlərinin eyniləşdirici, diaqnostik və təsnifat məsələlərinin həlli məqsədilə riyazi metodikaların, proqramm komplekslərinin yaradılmasını qeyd etmək olar.

Məhkəmə-ekspert fəaliyyətinə fərdi kompyuterlərin tətbiqi, ekspert icraatının avtomatlaşdırılması cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınması sahəsində məhkəmə ekspertlərinin işinin səmərəliliyini keyfiyyətə dəyişməyə imkan verəcəkdir.

Son vaxtlara qədər cinayət mühakimə icraatında, cinayətlərin təhqiqi və istintaqında yeni texniki vasitələrdən istifadə olunması problemi çox geniş mübahisələrin predmeti olmuşdur.

Bir sıra alimlərin «cinayət-prosessual qanunvericilikdə birbaşa göstərilməyən metod və texniki vasitələrdən istifadə qanunamüvafiq və düzgün deyildir» kimi fikirləri ilə razılaşısaq, onda hal-hazırda istintaq prosesində, o cümlədən də maddi sübutların ekspert tədqiqatında istifadə olunan texniki vasitə, metod və üsulların (mikroskopiya, rentgen-struktur analiz, lazer texnikası, riyazi modelləşdirmə və s.) böyük qismin tətbiqinin qeyri-qanuniliyini etiraf etmək lazımdır. Həmin məsələni araşdırarkın P.S.Belkin tamamilə haqlı olaraq belə bir fikrə gəlir ki, «qanunda yalnız məhkəmə icraatında texniki vasitələrin mümkünlüyü və hüquqiliyinin ümumi şərtləri, onların tətbiqinin ümumi qaydaları müəyyənləşdirilməlidir. Sonrakı isə – kriminalistlərin özlərinin işidir.¹ Deyilənlərlə əlaqədar cinayətlərin istintaqında kompyuterlərin tətbiq olunmasının prosesual qaydada əsaslandırılması məsələsi həll olunmalıdır. Kompyuterlərə, qanunvericilikdə bilavasitə göstərilməsə də, istifadəsinə heç bir məhdudiyət də qoyulmayan, cinayətlərin istintaqı, məhkəmə ekspertiza icraatı prosesində geniş şəkildə tətbiq edilən adi texniki, yardımçı vasitələrdən biri kimi baxılmalıdır.

¹ Белкин Р.С. Общайя террорийя криминалистики в условиях научно-технической револйусии Советскойе государство и право. М, 1977, № 5,сящ.106.

SUAL 2. KİBERCİNAYƏTLƏRİN KRİMİNALİSTİK XARAKTERİSTİKASI.

Son zamanlar informasi və hüquq münasibətləri informasiyası cinayətkar qəsdin predmetinə çevrilmiş və bu səbəbdən də o özünün cinayət-hüquqi müdafiəsini almışdır.

Kompyuter informasiyası sahəsində cinayətlər Azərbaycan Respublikası CM-nin otuzuncu fəsilində 271-273-cü maddələrdə öz əksini tapmışdır.

Kompyuter informasiyası sahəsində 3 növ hüquq pozuntusunun olması nəzərdə tutulur.

1. Kompyuter informasiyasına qanunsuz olaraq daxil olma (maddə: 271);
2. Elektron-hesablayıcı maşınlar üçün ziyanverici proqramlar yaratma, onlardan istifadə etmə və ya onları yayma (maddə: 272);
3. Elektron-hesablayıcı maşınların (EHM), EHM sisteminin və ya onların şəbəkələrinin istismarı qaydalarını pozma (maddə:273).

Qeyd edilən hərəkətlərin cinayət məsuliyyətli olmaları üçün onların nəticələri informasiyaların məhvinə, təcrid olunmasına, modifikasiya olunmasına, onun sürətinin çıxarılmasına və ya EHM işinin pozulmasına səbəb olmalıdır.

Kibercinayətlərincinsi (qrup) obyektı EHM-dan istifadə edilməklə informasiya prosesləri ilə əlaqəsi olan ictimai münasibətlərdir.

Hər bir halda cinayətlərin qəsdinin bilavasitə obyektı EHM-dan istifadə edilməsinə əsaslanan informasiya sisteminin təhlükəsizliyidir.

Qanunvericiliyin tələbinə görə informasiya sistemindən istifadə etmək yalnız o vaxt mümkün ola bilər ki, onların sahibinin buna aydın görünən razılığı olsun.

informasiya sisteminə kənarında digər müdaxilə olunma qanunsuz hesab olunur.

Kompyuter informasiyaları sahəsində cinayətlərin metodikası yalnız o vaxt tələb olunur ki, hüquqazidd hərəkətlər informasiya (o cümlədən, kompyuter) və telekommunikasiya texnoloqiyasının tətbiqi ilə əlaqəli olsun.

İnformasiya dedikdə onları təsəvvür etmənin formalarından asılı olmayaraq şəxslər, predmetlər, faktlar, hadisələr, təzahürlər və proseslər barədə məlumatlar başa düşülür.

Sənədləşdirilmiş material (sənəd)-material daşıyıcıda fiksə olunmuş, onu eyniləşdirməyə imkan verən rekvizitli məlumata deyilir.

Kompyuter informasiyası EHM-da saxlanılan sənədləşdirilmiş və ya, onu idarə edən proqramına uyğun sənədləşdirilmiş informasiyaya deyilir.

EHM sistemi-elə kompleksdir ki, heç olmasa bir EHM sistemin elementi və bir neçə EHM bir sistem təşkil edir. EHM şəbəkəsi-elektrik rabitəsi ilə bir-biri ilə birləşmiş kompyuterlərə deyilir.

Kompyuter informasiyalarının maşın daşıyıcılarına EHM-ın yaddaş qulğuları, şəbəkənin kompyuter qurğuları, şəbəkə qurğuları və elektrik şəbəkəsi daxildir.

İnformasiyanın məhv edilməsi informasiyanın tam fiziki yox edilməsi və ya informasiyanı eyniləşdirən əlamətlərin dəyişməsinə təsir edən elementlərin yox edilməsi deməkdir.

Məhdudlaşdırmaq EHM-na və ya onun elementlərinə kompyuter informasiyaları üzərində hər hansı bir əməliyyat keçirməyi müvəqqəti və ya mümkün etməyən təsirin nəticəsidir.

İnformasiyanın modifikasiyası xüsusi informasiya ehtiyatı olan mülkiyyətçi informasiya sistemində ondan fərqli ixtiyarı informasiya dəyişikliyi daxil etmək deməkdir. İnformasiya proqram və bazalarının metodifikasiyası yalnız buna qanuni sahib olan şəxs tərəfindən edilə bilər. Maşın daşıyıcılarında informasiyaların köçürülməsi leqal istifadə edən şəxsə o məqsədlə icazə verilir ki, o informasiyadan istifadə etsin və arxiv surətlərini saxlasın. Digər hallarda informasiya resurs olunan razılıq olmadan informasiyanın köçürülməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. EHM-nin işinin pozulması qeyri-qanuni hərəkətlərlə səbəbli əlaqədə olan və informasiyaların məhv edilməsi, məhdudlaşdırılması, modifikasiyası və köçürülməsi ilə nəticələnən EHM və ya onun quruluşu ilə ixtiyarı (ştatdankənar) şəraiti nəzərdə tutulur.

EHM-nin keçirdiyi əməliyyat fərdi xassələri malik lokal həcmli informasiya olub, əsasən fayl üzərində həyata keçirilir. Məsələn: informasiyanın tipii-mətinli, qrafik, proqramlı kod və s. informasiyanın yeri-müvəqqəti və ya daimi daşıyıcılarının tipini göstərməklə onların harada yerləşdiklərini təsvir etmə, adları onların simvelik adlarının təsviri, saxlanılan informasiyanın ölçüsü (həcmi)- səhvlərin, abzasların, sətirlərin, sözlərin, işarələrin və s. Sayı; yaradılma vaxtı, dəyişmə vaxtı, informasiya atributları-arxiv, gizli, sistemli, yalnız oxumaq üçün və s.

Fakultativ xassələr isə ola bilər: tema, müəllif (müəlliflər), hansılar ki, informasiyanı yaradıblar və ya onu dəyişiblər, informasiyanın yaradıldığı və ya dəyişildiyi təşkilat, hazırki faylın hansı qrupa daxil edilməsi; açar soz, müəllifin və ya redaktorun qeydləri.

Fayl və informasiyaların başqa formalarla (siqnal formasında) sistemlərə verilməsi zamanı (məsələn, elektrorabitə vasitəsilə) onlar individual xassələrini itirmirlər.

Cinayət fəaliyyətinin üsulları.

Kompyuter informasiyası sahəsində cinayət fəaliyyətinin üsulları iki böyük qrupa bölünür.

Birinci qrup cinayət fəaliyyəti cinayət aləti qismində kompyuter qurğularından istifadə etməməklə informasiya sistemin kənarından daxil olmaq üçün və onlara təsir etmək üçün həyata keçirilir.

Bunlar ola bilər:

- Blok və EHM elementləri şəklində olan maşın informasiya daşıyıcılarının oğurlanması;
- Vizual, ortiki və akustik müşahidə vasitələrində EHM-in müşahidə etmək üçün istifadə etmək;
- EHM müxtəlif elektromaqnit şüalanmalarının hesablanması və açılması;
- İş prosesində informasiyasının fotosəklinin çəkilməsi;
- Giriş və çıxış sənədlərinin sürətlərinin kağız üzərində alınması, möhürün açılmasının sürətinin çıxarılması;
- İnformasiyaya qarşı qərəzli fikri olan şəxsləri müşahidə etmək üçün və onların danışıqlarına qulaq asmaq üçün vizual, optik və akustik müşahidə vasitələrindən istifadə edilməsi;
- Tullantılarından bütünlüklə istifadə edilməyən hesablama mərkəzlərinin fəaliyyətlərinə baxış və onların öyrənilməsi;
- İnformasiyaya qarşı qərəzli fikri olan şəxslərlə birbaşa kontakta girməklə, müxtəlif bəhanələrlə onlardan lazım olan məlumatların əldə edilməsi və s.

Belə hərəkətlər üçün adətən kifayət qədər lokal izlər xarakterikdir ki, onlar da hadisə yerini müəyyən edən standart anlama və onları istintaq etmək üçün üsulları müəyyənləşdirir.

İkinci qrup cinayətkar hərəkətlər, informasiya sisteminə girmək və onlara təsir etmək üçün kompyuter və kommunikasiya qurğularından bir alət kimi istifadə etməklə yerinə yetirilir.

Bu növ cinayətə fəaliyyətinin xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, cinayətin törədildiyi yer ilə onun nəticəsinin aşkar edildiyi və materiallaşdığı yer tamamilə bir-birindən uzaq məsafədə yerləşə bilər (məsələn: dünyanın bir-birindən aralı uzaq nöqtələrində).

Bu ola bilər:

a). Kompüter informasiyasına qanunsuz daxil olma-informasiyanın müxtəlifliyi (konfidensiallığını) pozmağa yönəlmiş, maşın daşıyıcılarında yerləşən özgə informasiya ilə tanış olmaq və onunla əməliyyat keçirmək əldə etmək;

b). Zıyanverici proqramları hazırlamaq və yaymaq- informasiyanın bütövlüyünü və məxfiliyini pozmağa yönəlmiş hərəkətlər.

Zıyanverici proqram isə elə proqrama deyilir ki, o xüsusi olaraq hazırlanmış, mülkiyyətçi tərəfindən sanksiyalaşdırılmamış, informasiya sistemini məhv etmək, məhdudlaşdırmaq, modifikasiya etmək və ya onu köçürmək, eləcə də EHM-nin adı işinin pozmağa yönəliş olsun.

Zıyanverici proqramları olan hərəkətlər özlərinin bunlara birləşdirirlər:

- Məsələnin qoyuluşu;
- Mövcudluğu yerinin təyin edilməsi və proqramın məqsədi;
- Proqramın realizə olunmasının, vasitəsinin və dilinin seçilməsi;
- Bilavasitə proqramın mətninin yazılması;
- Proqramın nizamlanması;
- Proqramın işə salınıb bilavasitə hərəkətə gətirilməsi.

Cinayətin törədilmə şəraiti.

Kibercinayətlərinşəraiti bir sıra faktorlarla xarakterizə olunur. Onlar üçün xarakterik cəhət ondan ibarətdir ki,qanunazidd hərəkətlərin törədildiyi yer ilə ictimai-təhlükəli nəticənin yetirildiyi yer üstündə düşür.

Belə cinayətlər, professional fəaliyyətin spesifik intellektual sahəsində, xüsusi cihazlardan istifadə etməklə törədilir. Bu cinayətlər adətən EHM-nin mövcud olan iş qaydalarının müxtəlif formada pozulması ilə müşayət olunan şəraitdə baş verir. Həmin cinayətlər şəxslərə müvafiq professional hazırlıq zamanı məlum olur. Hüquqpozmalara isə adətən informasiya ehtiyatlarından istifadə qaydalarının mümkün olan pozulması mexanizmi və eriminal nəticələr gətirən hadisə ilə əlaqə kifayət qədər aydın olur.

Kompüter cinayətlərinin törədilməsi üsulları.

1. Məlumatı tutmaq üsulu.

a) Bilivasitə tutmaq. b) Elektromaqnit tutması. Ən köhnə üsuldur. Lazım olan ləvazimatları mağazadan almaq olar: mirafon, radiopriyomnik, kassetli diktafon, modem, printer.Tutmaq sistemi ya telefon şəbəkəsindən, ya da kompüter şəbəkəsinə qoşulmaqla yerinə yetirilir. Bütün məlumatlar yazılır. Qulaqasma obyektləri müxtəlif sistemlər ola bilər:kabel və ya çəkilmə,yerüstü mikrodalğalar, peyk və hökumət rabitəsi.

Bu üsulda məlumatların tutulmasında birbaşa kontaktsiz işləyən tutucu qurğulardan istifadə olunur. Şüalanmanın mərkəzi prosessor vasitəsi ilə, display, telefon, printer, mikrodalğalı rabitə xətti ilə tutmaq olaraq. Cinayətkar avtomatında oturub və ya portfelində priyomnik müəyyən məsafədə, heç şübhə doğurmayan EHM-nin yaddaşında olan məlumatları əldə edə bilər. Əgər televiziya videomaqnitafon da birləşdirmək, halında nəinki informasiyanı toplamaq həm də onları sonra rahat analiz etmək də mümkündür.

2. «Böcəklikdən» («taxtabitindən») istifadə etməklə kompyutərə mikrafon yerləşdirmək və personalın danışıqlarına qulaq asmaq. Bu Ən sadə üsuldur.

3. «Zibilin təmizlənməsi» üsulu. Bu üsulun mahiyyəti kompyuterdən istifadə edərək lazım olmayan məlumatların zibil yığılmasına atılması ilə əlaqədar orada axtarış aparıb lazım olan məlumatları əldə etməkdən ibarətdir.

Elektron variantı-kompyuterdə qalan məlumatların tədqiqindən ibarətdir. İş qutarandan adətən axırncı yazılar silinməyib. O biri kompyuterdən istifadə edən şəxs əvvəlki məlumatları oxuyub, özünə lazım olan məlumatları götürür. Bununla parol və istifadə edənin adını öyrənmək olar.

Sanksiyalaşdırılmamış daxil olma üsulları.

Bu üsul girişi qadağan edilmiş bağlı qapı arxasından məlumat almaq üçün istifadə olunur. Bu üsulun fiziki variantı ondan ibarətdir ki, kompyuterdə işlənən, onunla bağlı bir neçə predmeti qucağında tutmaqla arxasında terminal olan bağlı qapı önündə o tərəf, bu tərəfə gedib-gəlmək, sonra isə kompyuterdən qanuni istifadə edən şəxs gələndə, qapı açılarkən onunla bərabər içəri daxil olmaqdır.

Elektron variantı isə qanunsuz istifadə edənin kompyuter terminalı, qanuni istifadə edənin xəttinə telefon kanalı (İnternet) vasitəsilə qoşulur. Yaxud da, qanuni istifadə edən müvəqqəti olaraq aktiv recimdə terminalı saxlayarkən, «quyruğundan basmaqla» o, şəbəkəni qoşarkən xəttə daxil olub, işin qurtarması signalını gözləyərək məlumatları tutur, sistemə daxil olaraq aktiv recim qurtarandan sonra məlumatları əldə edir.

- Kompyuter «abordacı». Xarakterlər dalba-dal bir nömrəni yığıb cavab gözləyirlər, o vaxta qədər ki, özgə kompyuter onlara cavab versin.

Bu zaman telefon qəbulediciyə birləşir və əlaqə yaranır. Qalır kodu müəyyən etmək, bu da parol deməkdir ki, bunu kompyuterlərin istifadə

edilməsi qaydalarını izah edən kitabçadan götürmək olar və bununla da özgə kompyuter sisteminə daxil olmaq olar.

- «Nespeşenyı vıbor» üsulu. Qanuni istifadə edənin faylına sanksiyalaşdırılmamış qanunsuz daxil olma onun müdafiə sistemində zəif nöqtə tapmaqla mütəmadi olaraq onu izləyib, tələsmədən lazım olan informasiyaları oğurlamaq.

- «Maskarac» və «»samozvanzstva». Kimsə kompyuter sisteminə daxil olmuş qanununun istifadəçi kimi özünü təqdim edir. Belə ki, bəzi sistemlərdə autentiq eyniləşdirmə vasitələri olmur (məsələn: barmaq izlərinə, səsə, götün rənginə və s. görə) və buna görə də belə müdaxilədən özlərini müdafiə edə bilmirlər. Bu üsulun ən sadə yolla həyata keçirilməsi kodun və eyniləşdirmə şifirlərinin qanuni istifadəçidən almaqdır. Məsələn: Univerisitet tələblərinin bir qrupu univerisitet kompyuterlərinə məlumat verirlər ki, kompyuterin telefon nömrəsini dəyişiblər. Yeni nömrə kimi univerisitet «EVM»-in cavabı kimi proqramlaşdırılmış nömrə veriblər. İstifadə edən vizov verməklə öz şəxsi kodunu yığmış olur və tələbələr bundan kodların siyahısını tutmağa nail olur və ondan öz məqsədləri üçün istifadə edirlər.

- Mistifilasiya. Təsadüfi kimi başqa sistemə daxil olmaq. Sistemin sahibi bunu bir müddət qəbul edir və müəyyən müddətdə də ondan kodu və informasiyanı əldə edirlər.

- «Avariynıy» (qəza). İstənilən kompyuter mərkəzində xüsusi proqram olur ki, EHM-in işində əyinti və nasazlıq olanda istifadə olunur. Bu proqram bədnıyyətliyə üçün gözəl alətdir. Bu üsulla Nyucersi bankından 128 min dollar oğurlanmışdır.

- Divarsız ambar. Sanksiyalaşdırılmamış daxil olma sistemin sınıq olması ilə əlaqədar olur. Bəzi fayllar açıq qalır və istifadə edənlər başqa ona məxsus olmayan məlumat banklarına da daxil ola bilirlər.

Manikulyasiya üsulları.

- Məlumatların dəyişdirilməsi adətən EHM-dan məlumatları çıxaranda və daxil edəndə onu dəyişdirmək və ya yeni məlumatlar daxil etmə həyata keçirilir. Məsələn: Nyu-Yorq bankının işçisi giriş məlumatlarını dəyişməklə 3 il ərzində 1,5 min dollar oğurlamışdır.

Pensilvali adlanan ABŞ ştatında mebel mağazasının işçiləri, saxta məlumatları terminaldan 200 min dollar dəyərindəmtəə mallarını oğurlamışlar.

- Kompyuterlərin idarə pultu ilə manipulyasiya. Bu mexaniki təsir kimi texniki vasitələrlə təsir edib məlumatları dəyişir.

- «Tryanskiy kon»- başqa proqramma onu dəyişməməklə, sahibinin nəzərdə tutmadığı əlavə yeridilir. Bu üsulla banklardan pul oğurlayırlar. Məsələn: hər əməliyyatdan 1 min dollar məbləğ az olduğundan sahibi buna fikir vermir və az-az məbləğ böyüyür. Məsələn: Amerika bankında biri belə oğurluq edib və onu yalnız 41 əməliyyatdan sonra biliblər.

- Müvəqqəti bomba-proqrama gizli daxil olma, hansı ki, müəyyən vaxtında və qəraitdə işə düşür və bütün məlumat kitabxanasını dağıdır. Bu kompyuter vandalizmdir. Məsələn: «Trdunsikiy kon» Amerikada yayılmış üsuldur.

- Prosesin modelləşdirilməsi-Koliforniya ştatında mühasibat uçotlarını modelləşdirməklə məlum olub ki, əgər 5 % kənara çıxma olarsa, heç kəs bunu bilməz və bu üsulla 17 saxta kompaniyadan 1 min dollar bankdan oğurluq edib qazanmışdır.

- Vozduşniy zmey (Fəza ilanı). Bu üsul Rusiyada və Ukraynada dəbdir. İki bankda az məbləğdə pul birindən o birinə keçirilir. Hər dəfə də məbləğ artırılır və o, vaxta qədər ki, məbləğ böyük olur. O, zaman pul çıxarılır və oğurlanır. Los-Angelesdə bu üsulla 21,3 min dollar bankdan oğurlanıb.

Kompyuter cinayətlərinin subyektləri.

Adətən, bu sahədə xüsusi biliyə malik informasiya sistemini bilən, EHM-da işləyən, səriştəli şəxslər olurlar.

Aşağıdakı qruplara bölünürlər:

- Xakerlər-informasiya sistemini yarıb, onun qiymətindən asılı olmayaraq ona nəzarəti əldə etmək istəyənlərə deyilir.

- Şpionlar-eyni ilə informasiyanı siyasi təsir məqsədi ilə əldə edənlərə deyilir. - Terroristlər-informasiya sisteminə təhlükə effekti yaratmaqla gərib, ondan siyasi təsir kimi istifadə edənlərdir.

- Korporativ hücumçuları-ekonomik məqsədlər üçün informasiya sisteminə daxil olanlara deyilir.

- Professional cinayətkarlar-kompyuter sistemə şəxsi varlanma məqsədilə daxil olanlara deyilir.

- Vandallar-kompyuter sistemini dağıtmaq niyyətilə daxil olanlardır.

- EHM-nin işləmə qaydalarını pozanlar, texnikanı və istifadə qaydalarını yaxşı bilməyənlər tərəfindən törədilir.

- Psixi anomaliyası olanlar-yeni növ xəstəliyi olanlar-informasiya xəstəliyi olanlara deyilir.

SUAL 3. TİPİK KRİMİNALİSTİK ŞƏRAİTLƏR VƏ FƏRZİYYƏLƏR. İLKİN VƏ SONRAKI MƏRHƏLƏLƏRDƏ İBTİDAİ ARAŞDIRMANIN TAKTİKİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.

Kompyuter sahəsində törədilən cinayətlərin istintaqının ilkin mərhələləri üçün 3 tipik şərait mövcuddur.

1-ci şərait: İnformasiya sisteminin sahibi özü sərbəst olaraq informasiya sisteminin məxfiliyini, tamlığını pozan şəxsi müəyyən edir və buhaqda HMO-naməlumat verir.

2-ci şərait: İnformasiya sisteminin sahibi pozuntu müəyyən etsə də təqsirkar şəxsi tapa bilmir və HMO-na bu barədə məlumat verir.

3-cü şərait: Pozuntular təhqiqat zamanı və ya əməliyyat-axtarış tədbirləri zamanı meydana çıxır və təqsirləndirilən şəxs məlum deyil.

Hər üç ilkin şəraitlər üçün xarakterik fərziyyələr törədilmiş cinayətin üsuluna, motivinə, iştirakçılara və dəymiş ziyanın həcminə Aid ola bilər.

Hər üç şərait zamanı istintaqın ilkin vəzifəsi cinayətin izlərini müəyyən etməkdir.

Müstəntiqin ilkin hərəkətləri.

Birinci şərait-informasiyanın tamlığının pozulması faktını və onun nəticəsini fiksə etmək lazımdır. Cinayətkarın konkret hərəkətinin izini, onun sistemə daxil olma yerini və onun ətrafında «traqzit» informasiya maşın daşıyıcılarını müəyyən etmək gərəkdir. Bu şəraitdə müstəntiq mütəxəssisin köməyi ilə sübutları prosesual olaraq fiksə (qeyd) etməlidir» yəni;

- Sistemdə informasiyanın tamlığının (məxviliyinin) pozulması;
- Zərərin ölçüsü;
- Cinayətin mexanizminə uyğun olaraq əməl ilə nəticə arasındakı səbəbli əlaqə;
- Təqsirkarın əməlinə və nəticəyə olan münasibəti.

Əgər cinayətkar hadisə yerində yaxalanıbsa, onda aşağıdakı ilkin istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi xarakterikdir;

- Tutulan şəxsin şəxsi axtarışı;
- Onun dindirilməsi;
- Yaşadığı yerdə axtarış.

Eyni zamanda şübhəli şəxsin iş yerində, hardan ki, o informasiya sistemə daxil olub, vəziyyət olduğu kimi qeyd olunmalıdır. (hazırlığı və realizə olunması izləri). Bu hal həm yaşayış, həm işyerində və başqa yerdə də ola bilər. Aparaturanın, məsələn; tələbə hesablama mərkəzinin tapılması artıq şübhə üçün (bəzəndə təqsirləndirmək üçün) əsas yaradır. Bu

mərhələdə tipik istintaq hərəkətləri- kompyuter informasiyanın yeri, vəziyyətinə baxış, görən şəxslərin dindirilməsi, kompyuteri işlədənlərin və vəzifəli şəxslərin dindirilməsi və s.

2-və 3-cü şəraitlər üçün spesifik vəzifə informasiya sistemində daxil olma üsulunu və mexanizmini müəyyən etməkdir. Həm də bu məlumatlar əsasında, bu mexanizmdən kimlər istifadə edərlər ? Müəyyən edilməlidir.

Ən çox vəzifələrdən biri informasiya sahibi və mütəxəssisin köməyi ilə hərəkətlərin mexanizmini və üsulunu aşkar etməkdir. Başqa sözlə bədnəziyyətinin proqramını və onun nəticəsini əldə etməkdir. Əsas onun haradan sistemə daxil olmasını hərəkət yolunu, kimin vasitəsilə, onun iş yerinə qədər öyrənilməlidir.

Tipik xüsusi fərziyyələr :

- Cinayətkarın şəxsiyyəti barədə;
- Yeri barədə (daxil olmasının);
- Daxil olma şəraiti barədə;
- Dəymiş ziyanın məbləği barədə və s.

Vacib məsələlərdən də biri kompyuterdə məxviçiliyi və tamlığı qoruyan, onu işlədən vəzifəli şəxslərin dindirilməsidir ki, onlar şahid kimi yeri gələndə isə onlar mütəxəssis kimi də iştirak edə bilərlər. O, zaman ki, mübahisə olaraq onların cinayətlə əlaqəsi olmadığı aydın görülsün.

Mütəxəssisin cəlb edilməsi.

İnformasiya texnoloqiyası sahəsində biliyi olan şəxslər dəvət olunurlar. Onların işlədilməsi və təmirini bilən, müəssisə və təşkilatlarda işləyən, elmi-tədqiqat institutlarında çalışan şəxslər dəvət olunurlar. Onlarla sıx əməkdaşlıq etmək lazımdır.

NƏTİCƏ

Mühazirədə üç sual müzakirə olundu.

Birinci sualda cinayətlərin açılmasında kompyuter texnologiyalarından istifadənin əsas istiqamətlərindən bəhs edir. Bu sualda cinayətlərin açılması və istintaqında universal proqram və vasitələrin tətbiqi, uçotların avtomatlaşdırılması, ekspertiza və tədqiqatların avtomatlaşdırılması, və digər vacib məsələlər nəzərdən keçirilmişdir.

İkinci sualda kibercinayətlərinkriminalistik xarakteristikası ilə bağlı məsələlər nəzərdən keçirilir. Burada əsasən kompyuter sahəsində olan cinayətlərin növləri bu sahədə cinayətkar fəaliyyətin üsulları, xüsusilə blok və EHM elementləri sahəsində olan maşın informasiya daşıyıcılarının ogurlanması, vizual, optik və akustik müşahidə vasitələrində EHM-in müşahidə edilməsi üçün istifadə edilməsi, müxtəlif elektromaqnit şüalandırmalarının hesablanması və açılması, iş prosesində informasiyanın fotoşəkilinin çəkilməsi və digər üsullar göstərilmişdir. Həmçinin sualda EHM-in işinin pozulmasına yönəlmiş ziyanverici proqramların hazırlanması məsələləri də şərh olunur. Sualda bu növ cinayətlərin törədilməsi şəraiti, üsulları, cinayət törəmiş şəxsin xarakterizə edən məlumatların xarakteristikası, müəyyən edilməli hallar və s. kimi kriminalistik aspektlər açıqlanır.

Mühazirənin üçüncü sualında bu növ cinayətlər üzrə tipik istintaq şəraitləri, daxil olmuş məlumat əsasında müstəntiqin ilkin hərəkətləri, hadisə yerinə baxışın xüsusiyyətləri, bu növ cinayətlərlə bağlı sübut sübut əhəmiyyəti kəsb edən əşyalarla, sənədlələrlə, kompyuter dəstləri ilədavranış qaydaları. Dindirmənin keçirilməsi qaydaları, təyin oluna bilən ekspertizalar və həmin tədqiqatlarda həll olunan əsas sualların dairəsi və digər istintaq hərəkətlərinin mahiyyəti, məqsədi açıqlanmışdır. Həmçinin sualda irəli sürülən tipik fərziyyələr və istintaq planlaşdırmaları ilə bağlı məsələlər də şərh olunmuşdur.